

ƏMƏK BAZARINDA RƏQABƏTƏDAVAMLI KADRLARIN FORMALAŞMASINDA PEŞƏ TƏHSİLİNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Gülbəniz Şirinbəyova,
Azərbaycan Respublikası Təhsil İnstitutunun
Peşə və ömürboyu təhsil şöbəsinin mütəxəssisi
e-mail: gulbeniz-67@mail.ru

DOI: 10.30546/2706-7858.2024.116

UOT: 33; 377

Xülasə. Məqalədə XXI əsrdə cəmiyyətin inkişaf tendensiyası insanları biliklərini artırmaq, ixtisasını dəyişmək məcburiyyətində qoyması, fəaliyyət planına uyğun peşə təhsili müəssisələri şəbəkəsinin rasionallaşdırılması, müəyyən peşə istiqamətləri üzrə ixtisaslaşmış peşə təhsili mərkəzlərinin yaradılması kimi uğurlu işlərdən danışılır. Eyni zamanda insanın özünün intellektual, mədəni, fəaliyyət imkanlarını müəyyənləşdirməsindən, yeniliyin xüsusiyyətlərini anlamağa, effektiv şəkildə kommunikativ və kooperativ əlaqələr qurmağı bacaran insan kapitalının inkişafından, əmək bazarının tələblərinə uyğun rəqabətədavamlı yüksəkixtisaslı fəhlə kadrlarının hazırlığından və insanın ömürboyu təhsil almağının vacibliyindən bəhs edilir.

Açar sözlər: əmək bazarı, pilləli təhsil kompleksləri, idarəetmə sistemi, insan kapitalı, təhsillilik səviyyəsi, strategiya, sosial-iqtisadi inkişaf.

Key words: labor market, graded educational complexes, management system, human capital, level of education, strategy, socio-economic development.

Ключевые слова: рынок труда, ступенчатые образовательные комплексы, система управления, человеческий капитал, уровень образования, стратегия, социально-экономическое развитие.

Müasir dövrdə qloballaşma fonunda cəmiyyətin formalaşdığı intellektə və biliklərə söykənən hər bir ölkənin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı onun malik ola biləcəyi səmərəli təhsil sistemindən asılıdır. Hazırda əmək bazarında rəqabətədavamlı yüksəkixtisaslı fəhlə kadrlara yaranan və gündən-günə artan tələbatı ödəmək qabiliyyətinə malik yeni tip təhsil komplekslərinin yaradılması ən vacib məsələ kimi ön plana çəkilir. Məhz bu səbəb-

dəndir ki, son dövrlərdə ABŞ-da təhsilə, peşəkar kadr hazırlığına hər il orta hesabla 100 milyard dollardan çox vəsait xərclənsə, dünyanın bir çox qabaqcıl şirkətləri, təşkilatları peşənin inkişafına əməkhaqqı fondunun 10-15%-i qədərində və bəzən daha artıq vəsait sərf edirlər. Məsələn, “General Motors” kimi kampaniyalar peşənin inkişafına hər il milyardlarla dollar vəsait sərf edirlər. Bu cür şirkətlərdə peşənin inkişafı üçün xüsusi metodlar və idarəetmə sistemi yaradılır. Təsadüfi deyildir ki, məşğulluq üzrə

Avropa strategiyası çərçivəsində ömürboyu təhsil bilik və bacarıqların, peşə səriştəsinin artırılması məqsədi ilə və daimi əsaslarla aparılan hərtərəfli təlim fəaliyyəti kimi müəyyən edilmişdir. Qeyd edək ki, bu kimi sənədlərin sayı çoxdur. Fasiləsiz Təhsil haqqında Avropa Memorandumu, Hamburq Bəyannaməsi, Dakar Bəyannaməsi, Sofiya Bəyannaməsi və s.

Ümumiyyətlə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, davamlı iqtisadi inkişafın və yüksək həyat səviyyəsinin təmin olunmasında peşə təhsilinin əvəzsiz rolu vardır. Məsələn, bu gün dünyada ən güclü iqtisadiyyata malik ölkələrdən biri olan Almaniya bugünkü inkişaf səviyyəsinə, məhz yüksək peşə təhsilinin inkişafı sayəsində çatmışdır.

Təhsil insanın sosiallaşma təcrübəsi və nəsil-lərin varisliyi əsasında təzahür edir. Ona görə də təhsil tarixi və sosial təcrübənin yenidən istehsalı, təkmilləşdirilməsi və ötürülməsi, eyni zamanda yeni formalaşan gənc nəslin tərbiyəsində siyasi və iqtisadi reallıqları, ictimai və mədəni inkişafın yeni oriyentirlərini möhkəmləndirməyə və inkişaf etdirməyə imkan verir. Belə ki, təhsilin ən mühüm vəzifələrindən biri gənc nəslə sərbəst həyata, gələcəyə hazırlamaq, kamil insan, şəxsiyyət kimi formalaşdırmaq, eləcə də aşağıdakı parametrlərlə xarakterizə olunan həyat fəaliyyətinə hazırlamaq və insan kapitalına çevirməkdir:

– cəmiyyət tərəfindən qəbul olunmuş həyat tərzinin formalaşdırılması;

– həyat fəaliyyətinin müxtəlif formalarının (təhsil, əmək, ictimai-siyasi, peşəkar mədəni, ailə-məişət, asudə) mənimsənilməsi;

– quruculuq və yaradıcılıq üçün insanın mədəni potensialının inkişafı.

Müasir yanaşmalar artıq təhsilin – sistem, proses, nəticə və dəyər olduğu müəyyənləşdirildiyindən və rəqabətə davamlı insanın formalaşdırılmasında əvəzolunmaz əhəmiyyət daşıdığından müxtəlif təhsil modellərinin araşdırılmasını da aktuallaşdırır.

XXI əsrdə “təhsil təhsilənlərə nəyi isə öyrətmək deyil, öyrənməyi öyrətmək” təşkil etməlidir. Ona görə də cəmiyyətin inkişaf tendensiyası insanları biliklərin sərhədini, ixtisasını dəyişmək və artırmaq məcburiyyətində qoyur. Bugünkü şərait tələb edir ki, insan özü intellektual, mədəni fəaliyyət imkanlarını müəyyən-

ləşdirsin, yeniliyin xüsusiyyətlərini anlamağa çalışsın, effektiv şəkildə kommunikatativ və kooperativ əlaqələr qursun. Bu isə insandan ömürboyu təhsil almağı tələb edir.

Ömürboyu təhsil öyrənmə (lifelong learning) fərdi inkişafa yönəlmiş öz təşəbbüsü ilə həyata keçirilən təhsil formasıdır. Ömürboyu təhsil – təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərindən biri olub, mövcud təhsil standartları, tədris proqramları və planları əsasında təhsilin bir neçə səviyyədə əldə edilməsi imkanı, təhsilin ayrı-ayrı pillələri arasında sıx dialektik qarşılıqlı əlaqəni təmin edir. Bu model müasir cəmiyyətdə tez dəyişən həyat tərzini nəzərə alaraq, bütün həyat fəaliyyəti dövründə insanın daima təhsil, özünütəhsil prosesinə qoşulmasına, yeni peşələrə yiyələnməsinə, təhsillilik səviyyəsinin yüksəldilməsi və təhsillə bağlı ehtiyac-ların ödənilməsinin təmin olunmasına geniş imkanlar açır. Təhsil prosesi dialektik xarakter daşıdığından, onun inkişafı və təkmilləşdirilməsi həm ziddiyyətlərin həll edilməsi, həm də bütövlükdə təhsil sisteminin təkamül yolu ilə modernləşdirilməsi istiqamətində həyata keçirilir. Təhsilin modernləşdirilməsi aşağıdakı prioritet istiqamətlər üzrə aparılmalıdır:

– millilik və bəşəriyyətlik;

– qabaqlayıcı təhsil vermə;

– universal biliklərə yiyələnmə;

– bütün həyat boyu təhsil alma;

– yeni maliyyə təhsil modelinə keçid.

Hazırda təhsil sisteminə insanın təhsil səviyyəsinə qoyulan sosial tələbatla onun keyfiyyəti, aldığı təhsilin forması və təhsillilik səviyyəsi arasındakı ziddiyyətlər əsas yer tutur. Bütün bunların aradan qaldırılmasında təhsilin fasiləsizliyi, yəni ömürboyu təhsil xüsusi yer tutur. Bütün bunlar əmək bazarında rəqabətə davamlı fəhlə kadrların formalaşdırılmasında mühüm amil olaraq rəqabət aparmaq qabiliyyətini təmin edir. Bu məqsədlə ölkə prezidentinin “2016-cı il 20 aprel tarixli Fərmanına əsasən, Təhsil Nazirliyi yanında Peşə Təhsili üzrə Dövlət Agentliyi yaradılmış və agentliyin əsas fəaliyyət istiqamətləri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

– peşə təhsilini əmək bazarının tələblərinə fasiləsiz uyğunlaşdırmaq məqsədi ilə əlçatan, səriştələrin inkişafı və karyerəyönlü, davamlı peşə təhsili və təliminin həyata keçirilməsi;

– *peşə təhsili müəssisələrində peşə hazırlığının səmərəliliyinin artırılması və rəqəbatqabiliyyətli ixtisaslı kadrların hazırlanmasının təmin edilməsi;*

– *peşə təhsili müəssisələrinin maddi-texniki bazasının inkişafı;*

– *işəgötürənlərlə birgə dövlət-biznes əməkdaşlığı çərçivəsində yeni proqramların həyata keçirilməsi;*

– *qeyri-formal və informal üsullarla əldə edilmiş səriştələrin tanınması ilə bağlı metodikaların hazırlanması və tətbiqinin təmin edilməsi və s.*

Cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafı üçün əmək bazarı ilə kadr hazırlığı sistemi arasında sıx əlaqənin olması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Peşəkar kadr hazırlığının cəmiyyət və keyfiyyətə bazar iqtisadiyyatına uyğunlaşması, peşə hazırlığının müntəzəm təhsillə əlaqələndirilməsi, peşəyönümü fəaliyyətin gücləndirilməsi, orta təhsilin peşəkarlaşması, məşğulluq xidmətlərinin təlim prosesində fəal iştirakının təşkili həlli vacib olan problemlərdəndir.

Hazırda yeni istehsal sahələrinin yaradılması, müəssisələrdə əmək bölgüsünün inkişaf etdirilməsi, elmi-texniki tərəqqinin yeni nailiyyətlərinin istehsalda tətbiq edilməsi fəhlə kadrlarının hazırlanmasını, kadr hazırlığının forma və sistemlərinin daimi olaraq təkmilləşdirilməsini tələb edir. Ona görə də bu proses müntəzəm olaraq inkişaf etdirilməli, eyni zamanda onun həmişə istehsalın müvafiq tələblərinə uyğunlaşdırılmasına nail olunmalıdır.

Müasir şəraitdə əmək bazarının tələblərinə uyğun fəhlə kadrlarının hazırlanması sahəsində aşağıdakı vəzifələr əsasdır:

– *peşə təhsili müəssisələrində kadr hazırlığını ölkə iqtisadiyyatının inkişafına və əmək bazarının tələblərinə, yüksək texnologiyalı istehsal və xidmət sahələrinə uyğun istiqamətləndirilməsi;*

– *gələcək fəhlələrin ümumi mədəni və texniki səviyyəsinin vəhdətliyinin təmin edilməsi nəticəsində mürəkkəb maşınları idarə edə bilən kadrların hazırlanması;*

– *mütərəqqi təhsil formalarından istifadə etməklə, fasiləsiz peşə təhsili sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi və bu istiqamətdə işçilərin iş yerində təhsilini davam etdirməsi üçün lazımi şəraitin yaradılması;*

– *bir neçə müasir maşın və avadanlığa xidmət edə bilən genişprofilli fəhlə kadrların hazırlığı;*

– *əmək bazarının tələblərinə müvafiq olaraq işsiz və qeyri-məşğul əhaliyə peşə öyrədilməsinə və yenidən hazırlanmalarına peşə təhsili müəssisələrində mümkün şəraitin yaradılması;*

– *peşə təhsili müəssisələrində ixtisaslı fəhlə kadr hazırlığının səmərəsinin artırılması;*

– *peşə təhsili müəssisələrinin rəhbər, mühəndis-pedaqoji işçilərinin ixtisasının artırılması və yenidən hazırlanması, eləcə də işçini inkişaf etdirmək üçün əlavə tədbirlərin həyata keçirilməsi;*

– *peşə məktəb və liseylərində çalışan ixtisas fənn müəllimləri arasında mühəndis-pedaqoqların sayının artırılması;*

– *təhsil sahəsində islahat proqramına uyğun olaraq peşə təhsilini müasir tələblər baxımından təkmilləşdirmək, xidmət sahələri üçün yüksək-ixtisaslı kadrların hazırlanması və s.*

Bu göstəriciləri həyata keçirtmək üçün peşə təhsili sistemində dərin biliyə, yüksək peşə hazırlığına, məsuliyyət hissinə, bacarığa, yüksək dünyagörüşünə malik, onu daim inkişaf etdirməyə qabil şəxsiyyət formalaşdıran, ümumbəşəri dəyərlərə sahib olan müstəqil və yaradıcı düşünən vətəndaşlar tərbiyə edən təhsilverənlərə ehtiyac vardır.

Tədqiqatçılar keçən son üç əsrdə baş verən hadisələri və dəyişiklikləri təhlil edərək belə nəticəyə gəlmişlər ki, bir nəslin orta ömrü ərzində həyat reallıqlarının dəyişməsi XVIII əsrdə 20%, XIX əsrdə 50%, XX əsrdə isə 100% olmuşdur. Tədqiqatçı sosioloqların fikrincə, XXI əsrdə bir insan ömrünün keçdiyi orta vaxt müddətində onu əhatə edən mühitin və cəmiyyətin durumu 3-4 dəfə dəyişəcəkdir. Ona görə də XXI əsrdə reallaşdırılan təhsil sistemi insanların təkcə fundamental elmi biliklərə yiyələnməsini deyil, onlarda öz biliklərini müstəqil olaraq daim və sürətlə yeniləşdirmək, tələbata uyğun formalaşdırmaq bacarığını da aşılamalıdır. Deməli, bugünədək insana ömürlük ixtisas təhsili verildisə, XXI əsrdə isə bütün həyatı boyu, fasiləsiz olaraq təhsil almalıdır. Təhsil alan hər bir şəxs özünü təhsil bacarıqları və vərdislərinə yiyələnməli, müstəqil və yaradıcı şəkildə yeni biliklər əldə etməyi fəal həyat tələbatına çevirməlidir. Ömür-

boyu fasiləsiz təhsiləlmənin vacibliyi ixtisaslı kadrların yenidən hazırlanmasını, əmək bazarının və cəmiyyətin tələbinə uyğun öz ixtisasının müntəzəm artırılmasını, təkmilləşdirilməsini ön plana çəkir. Bu da öz növbəsində, ixtisasartırma institutlarının, təhsilin inkişafı, diaqnostika və attestasiya, təhsildə idarəetmə (menecment) və digər strukturları intensiv şəkildə inkişaf etdirməyi, yeniləşdirməyi vacib bir problem kimi qarşıya qoymuşdur. Bu məqsədlə Prezident İlham Əliyevin Sərəncamı ilə təsdiq edilən “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda da əhalinin davamlı savadlanması üçün “ömürboyu öyrənmək” mexanizminin yaradılması məsələsi yer alıb. Bu mexanizm əhalinin əmək bazarının tələblərinə uyğun ixtisasartırma və qısamüddətli kurslarında iştirakına və zəruri kvalifikasiya əldə etməsinə imkan verir. Nəticədə ixtisasartırma üzrə innovativ proqramların və məzunların sayı hər il əhəmiyyətli sayda artacaqdır.

Müasir dövrdə dünya bazarında rəqabətə davamlı məhsul istehsalı və davamlı iqtisadi artımın təmin olunması, əsasən insan kapitalı hesabına həyata keçirilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə insan kapitalı milli sərvətin 70-80%-ni təşkil edir. Bu da həmin ölkələrdə gənclərin, eləcə də bütün əhalinin ömürboyu təhsil almasının nəticəsi olaraq qeyd edilir.

Zaman keçdikcə cəmiyyətin həyatında köklü dəyişikliklər baş verir. Sürətlə inkişaf edən müasir dünyada informasiyanın həcmi kəskin dərəcədə artır, elm və texnologiya sahəsində böyük irəliləyişlər əldə edilir. Belə bir dövrdə dünyada insan kapitalının da rolu əhəmiyyətli dərəcədə artmaqdadır. Prezident İlham Əliyev, məhz bunları nəzərə alaraq deyib: “Bizim inkişafımızı, gücümüzü, ölkəmizin qüdrətini insan kapitalı müəyyənləşdirir. Təbii resurslar, sadəcə olaraq bir vasitə kimi bizə kömək göstərir. Lakin inkişaf etmiş hər bir ölkənin tarixinə baxsaq görürük ki, harada elmdə, təhsildə inkişaf var, o ölkələr problemləri uğurla həll edir”. Məhz bu səbəbdən “ömürboyu təhsil” konsepsiyasının tətbiqi ilə bağlı Təhsil İnstitutunda 2018 – 2020-ci illər ərzində Avropa İttifaqının maliyyə dəstəyi ilə “Azərbaycanda Milli Kvalifikasiya Çərçivəsinin İcrasına Dəstək” layihəsi həyata keçirilib, 2020-

ci ildə Ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiya şəbəkəsi yaradılmışdır. Layihə ilə əməkdaşlıq çərçivəsində sərəştəsaslı təhsilin təmin olunması üçün peşə və kvalifikasiya standartı, həmçinin kurikulumlar, qeyri-formal və informal təhsilin tanınması ilə bağlı təlimatlar və ixtisaslar üzrə modul dərslər vəsaitləri hazırlanır.

XXI əsrdə dünyada istənilən bir ölkənin inkişafı, ilk növbədə, insan resurslarının keyfiyyəti ilə müəyyən edilir. Bu da ömürboyu öyrənməyi təxirəsalınmaz bir zərurətə çevirir. Ömürboyu öyrənmə həm peşəkar, həm də şəxsi səbəblərdən tələb olunan yeni biliklər üçün davamlı, könüllü axtarış anlayışıdır. Belə bir həyat tərzini insanın əmək bazarında peşəkar yüksəlişinə və rəqabət qabiliyyətinə töhfə verir. Eyni zamanda ölkə miqyasında bu konsepsiyanın kütləvi şəkildə qəbulu insan və intellektual kapitalın formalaşmasına, keyfiyyətinə faydalı təsir göstərir və bununla da iqtisadiyyatın inkişafına kömək edir.

Nəticə. Dünyada gedən cəmiyyətin informasilaşması prosesi qlobal elektron mühitin sürətlə inkişafını, rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanmasında informasiya texnologiyalarının təhsil və peşə hazırlığı sistemində geniş tətbiq olunmasını zəruri edir. Təhsilin informasilaşması ölkənin milli iqtisadiyyatını, xüsusən də informasiya cəmiyyətinin tələb etdiyi yeni biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın inkişaf yollarını, yüksəkixtisaslı kadrların hazırlığını önə gətirir. Ona görə də bugünkü təhsilimizdə ömürboyu təhsilin prioritetləri, fəaliyyət istiqamətləri, əmək bazarında fəhlə kadrlarının hazırlanması prosesi inkişaf etmiş təhsil sisteminə əsaslanır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsili və təliminin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”.
2. Məmmədova T. Əmək bazarının tələbləri və əmək fəaliyyətinin motivasiyası (magistr dissertasiyası). Bakı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2017.
3. Rəhimova Z. Əmək bazarının tələblərinə uyğun rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanması problemləri (magistr dissertasiyası). Bakı, Azər-

baycan Dövlət İqtisad Universiteti, 2016.

4. Mehrabov A., Abbasov A., Mahmudov M. Təhsilin modernləşdirilməsinin aktual problemləri. Bakı, "Mütərcim" nəşriyyatı, 2013.

5. Abbasov Ə.M. İnkişaf etmiş xarici ölkələrdə təhsil. Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2020.

6. "Rəqabət – dayanıqlı inkişafın mühüm amili kimi" mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2023.

G.Shirinbeyova

The role of vocational education in the formation of competitive personnel in the labor market

Abstract

Such successful cases as the enforcement of the development trend of the society in the 21st century people to increase their knowledge, making them change their specialty, rationalization of the network of vocational education institutions according to the activity plan, and establishment of vocational education centers specialized in certain vocational directions are described in this article. Moreover, the determination of the intellectual, cultural and activity capabilities of a person, the development of human capital capable to understand the characteristics of innovation, effectively establish

communicative and cooperative relations, the preparation of highly-qualified competitive workers in accordance with the requirements of the labor market, and the importance of a person's lifelong education are also mentioned here.

Г.Ширинбекова

Роль профессионального образования в формировании конкурентоспособных кадров на рынке труда

Аннотация

В статье тенденции развития общества в XXI веке вынуждают людей повышать свои знания, менять специальность, рационализировать сеть учреждений профессионального образования согласно плану мероприятий, создавать центры профессионального образования, специализирующиеся по определенным профессиональным направлениям. При этом говорится об определении интеллектуальных, культурных и деятельностных возможностей человека, развитии человеческого капитала, способного понимать особенности инноваций, эффективно налаживать коммуникативные и кооперативные отношения, готовить конкурентоспособных высококвалифицированных рабочих в соответствии с требованиями рынка труда и важностью непрерывного образования человека.